

JEZICI U KONTAKTU *

A. Podudarnost jezičkih i društveno-kulturnih podela

U svakoj konkretnoj kontaktnoj situaciji, podela na grupe prema maternjem jeziku obično se podudara sa jednom ili više podela nejezičke prirode. Neke od njih ukratko ćemo izložiti u ovom odeljku, naglašavajući činioce koji mogu da igraju neku ulogu u podsticanju ili sprečavanju interferencije.

TIPOVI PODUDARNOSTI

(1) *Geografske oblasti.* Jedna od najraširenijih paralela podeli prema maternjem jeziku jeste neka geografska linija. Ako ona ne ide preko visokih planina, mora ili drugih fizičkih prepreka, verovatno će se javljati kontakt između jezičkih grupa preko te granice, a time i dvojezičnost. Jezički kontakt duž mnogih evropskih jezičkih granica veoma je detaljno opisan, i postoje podaci o meri dvojezičnosti za svaku zajednicu u tim oblastima. Ako je geografska granica jasno povučena, naročito u ruralnim predelima, jezički kontakt će po svoj prilici biti dosta ograničen. Svrha međugrupnog saobraćaja u takvim slučajevima je uglavnom trgovina, bilo da ta linija razdvaja susedne srezove ili kontinente. (U Švajcarskoj, stanovnici jednog sela ponekad prelaze jezičku granicu prema susednoj zajednici i zato da bi prisustvovali crkvenim obredima)... Usled toga su odnosi između jezičkih grupa fluidni i oskudnog raspona. Sagovornici se brzo menjaju, a sredstva komuniciranja često se improvizuju. Iako lako dolazi do znatnog stepena interferencije u govoru, ona se teško učvršćuje. S druge strane, zato što jezički kontakt koji je podudaran sa arealnim kontaktom

---

*) Dva neznatno skraćena odeljka iz knjige Uriela Weinreicha, *Languages in Contact*, New York, 1953.

podrazumeva putovanja u druge sredine, postoji verovatnoća da će se naići na nove stvari i da će biti usvojena i njihova imena. Otuda se može očekivati sporadično leksičko posuđivanje.

Kod jednog tipa podudarne jezičko-prostorne podele, kontakt između grupa je razvijeniji: u izolovanim enklavama, kao što su tzv. jezička „ostrva” (*Sprachinseln*) predratne Evrope ili ruralne imigrantske naseobine Severne i Južne Amerike. Tamo je stanovništvo zavisno od okolnog prostora u meri proporcionalnoj njegovoj izolovanosti od sopstvenog zaleđa ili domovine, pa se prema tome može očekivati da će interferencija biti dublja. U proučavanju enklava nemačkog jezika u istočnoj Evropi, pažljivo je razmatrana prava priroda odnosâ sa novom okolinom kao determinanta interferencije.

Podudarnost jezika i prostora može biti poremećena i u ruralnim zajednicama, naročito ako se ove nalaze tačno na nekoj jezičkoj granici; u gradskim sredinama, nepomućena jezička granica je prava retkost. U dvojezičkom (francuskom i nemačkom) švajcarskom gradu Bilu (Biel), na primer, izgleda da ne postoji nikakva topografska jezička granica. Ali svakako da ima i izuzetaka. Grad Fribur (Fribourg) u Švajcarskoj je podeljen. U najnižoj četvrti, uglavnom naseljenoj predstavnicima nemačkog jezika, oznake su na nemačkom, a službenici policije i prodavci svi poznaju taj jezik. Dok je ceo gornji deo grada francuski, donji grad uživa izvesnu meru jezičke (nemačke) autarhije. Otuda ne iznenađuje što onako raširena interferencija između francuskog i nemačkog za kakvu se tvrdi da postoji u Bilu nije tipična za Fribur.

Ostaje potreba za preciznim sociolingvističkim studijama dvojezičkih urbanih zajednica, jer je očigledno da su jezički neujezgreni gradovi žarišta najširih i najintimnijih međujezičkih doira, kako u Starom tako i u Novom svetu.

(2) *Odomaćenost*. Geografska razdvojenost dveju jezičkih grupa može da bude okončana migracijama, ali se čini da pokret jedne od dveju grupa često ima za rezultat jednu novu i karakterističnu društveno-kulturnu podelu koja nije lišena sopstvenih tipičnih jezičkih efekata. Doseljenički jezik izgleda da je više izložen interferenciji nego domorodački, i to bar iz sledećih razloga: (a) novina prebivališta stvara među doseljenicima potrebu za odgovarajućim novim rečnikom; (b) društvena i kulturna dezorijentisanost doseljenika podriva njihov inercijski otpor prema prekomernom posuđivanju u sopstveni jezik; (c) kako mnoge doseljeničke grupe sadrže nesrazmerno mali broj žena, potreba za ženidbom izvan grupe vodi diskontinuitetu jezičke tradicije. Dvojezička Arizona, u kojoj ima

kako novodošlih doseljenika španskog jezika tako i domorodačkih „starih porodica” ovog jezika, predstavlja svojevrstan probni kamen ovih hipoteza. I zaista, dok „stare porodice” ostaju pri svom jeziku — i to naklonjene standardnom španskom — nasuprot širenju engleskog, doseljenici i njihova deca, kojima je stalo do toga da vladaju engleskim, u većini zapostavljaju svoj maternji španski. Tako španski kao doseljenički jezik trpi znatno veću interferenciju od engleskog nego španski kao jedan od odomaćenih jezika na istoj teritoriji.

(3) *Kulturne ili etničke grupe.* U velikoj većini slučajeva kontakta između grupa različitog maternjeg jezika, te grupe u isti mah predstavljaju odelite etničke ili kulturne zajednice. Ovakav kontakt podrazumeva bikulturalizam (učesće u dvema kulturama) kao i bilingvizam, difuziju kulturnih crta kao i jezičkih elemenata.

Situacije podudarnog kulturno-jezičkog kontakta nude se, kako izgleda, interferenciji leksičko-kulturnog tipa. Međusobni odnos kultura u nekom određenom geografskom staništu određuje šta jedna grupa uči od druge i definiše praznine u rečniku svake od njih, koje se prema potrebi mogu popunjavati posuđivanjem. Čak i za širi leksički transfer, uopšte nije neophodan velik broj dvojezičkih lica, a relativna veličina grupa ne mora da bude jedan od činilaca; najzad, „nema nikakvog unutrašnjeg razloga za pretpostavku da će, kada jedna velika i jedna mala grupa dođu u kontakt, mala grupa posuđivati više nego velika... Stotina pojedinaca može da nauči neku novu stvar isto tako spremno kao i jedan” — kako kaže Linton (1940: 499).

Kulturni kontakt prirodno izaziva difuziju elemenata kako materijalne tako i nematerijalne kulture. Nematerijalna strana kulture je posebno značajna u objašnjavanju ne samo posuđivanja apstraktnog vokabulara, nego i principâ selektivnosti i odbacivanja nekih reči. Islam je usled kulturnog otpora dugo odbijao da prihvati institucije kockanja, osiguranja i štampanja. Izgleda da je otpor slične vrste naveo aškenaske Jevreje da izbegavaju preuzimanje iz srednjovekovnog nemačkog reči za „subotu” (nemački *Samstag* ili *Sonnabend*, jidiš *šabes*), iako su nazivi ostalih šest dana u nedelji posuđeni, kao i da iz obimnog nemačkog rečnika koji su prihvatili izostave reči kao *tugent* — ‚vrlina’, *laster* — ‚greh’, *buoze* — ‚ispaštanje’, i druge sa specifično hrišćanskom konotacijom.

(4) *Religija.* Jedna vrsta kulturne razlike, naime razlika u veri, dosta često koincidira — sama ili u kombinaciji sa drugima — sa podelom prema maternjem jeziku. U mnogim gradovima

Ukrajine pre prvog svetskog rata, na primer, jezička podela između ukrajinskog, poljskog i jidiša poklapala se sa verskom podelom između unijata, katolika i Jevreja. Slično ovome, za Nemce u etničkim enklavama istočne Evrope nemački maternji jezik i luteranska veroispovest bili su jedno. (U katoličkom Brazilu, protestantske porodice su emocionalno privrženije svom nemačkom maternjem jeziku nego katolički nemački doseljenici.) U Švajcarskoj, pisac ovih redova imao je prilike da posmatra dvojezičke zajednice u kojima se podela prema maternjem jeziku ne poklapa ni sa jednom drugom kulturnom razlikom izuzev verske. Više sela oko Murtena, na primer, imaju nemačke i francuske jezičke grupe koje su isključivo protestantske odnosno katoličke. Verska podela deluje kao još veća prepreka integrisanju komuna nego jezika, tako da je u dvojezičkim ali jednoreligijskim komunama kontakt dveju jezičkih grupa osetno intimniji. Žitelj takvih sela po pravilu je svesniji veroispovesti svoga suseda nego njegovog maternjeg jezika. Ne samo da su brakovi između ovakvih grupa sasvim retki, nego su i svakodnevne delatnosti razdvojene prema veroispovesti. Tako u selu Kurtaman (Courtaman) postoje dve mehane: protestantska i katolička. Iznenadujuća mera jezičke samodovoljnosti i jednojezičnosti je moguća u jednom verski podeljenom dvojezičnom selu kao što je Valenrid (Wallenried) — 265 stanovnika, od kojih 51% govori francuskim jezikom kao maternjim. Tu neka deca odrastaju a da ne moraju da nauče onaj drugi jezik; ustanovljeno je da u ovom selu čak 41% predstavnika švajcarskog nemačkog i 79% predstavnika francuskog zna samo svoj jezik. Iako ima mešovitih grupa za igru među decom predškolskog uzrasta (gde je zajednički jezik francuski), protestanti i katolici imaju zasebne škole. Kontakti unutar samog sela na taj su način sasvim ograničeni. Upotreba svakog jezika dosta je specijalizovana prema sagovornicima, a u kontaktima između grupa ona je tematski veoma skućena, ali se svaki jezik upotrebljava u svim funkcijama u okviru svoje grupe. Ovo znatno ograničuje mogućnosti interferencije. Podela škola po jezičko-verskoj liniji izlaže većinu dece obaju jezika standardizujućim, konzervatorskim uticajima na jezik koji se šire iz škole kao i iz crkve. Tako se rezultati i ono malo interferencije do koje dođe podvrgavaju dodatnoj kontroli i eliminišu.

Nikada ne treba gubiti iz vida ograničujuće dejstvo koje verske razlike imaju na jezički kontakt i interferenciju, naročito u seoskim oblastima. Neke od jezičkih granica u Evropi koje su mlađe od verskih granica predstavljaju linije gde je neka promena jezika zastala na kakvoj verskoj međi. I ova pojava može se danas primetiti u Švajcarskoj. Germanizacija retoroman-

skih sela duž Rajne iznad Šura (Chur), potekla iz pretežno protestantskih krajeva, preskočila je izrazito katoličke oblasti Domat/Ems i Re-cins (Rhäzüns), ali zahvata protestantske punktove kao što su Trins, Flims ili Rotenbrunen (Rothenbrunnen). Nasuprot tome, protestantizam doline Mister (Müstair) pomaže da se ona zaštiti od opasnosti germanizacije koja nastupa iz susjedne katoličke doline, Donje Engadine. Verska granica je u oba slučaja prepreka napredovanju procesa zamene jezika. (Separatističko dejstvo verskih razlika ponekad je dovoljno snažno da potpomogne i kristalizovanje novih jezika u kontaktnim situacijama).

(5) *Rasa*. Podudarnost rasnih i jezičkih razlika izgleda da je od značaja jedino utoliko što u nekim situacijama rasna podela učvršćuje barijere postavljene pred mešovite brakove, a time i pred najraniju i najprisniju vrstu domaće dvojezičnosti. U Brazilu, na primer, vidljiva rasna razlika je sprečavala brazilsko-japanske brakove mnogo delotvornije nego brazilsko-nemačke.

(6) *Pol*. Iako izvesne razlike u jezičkom stilu prema polu govornika nisu ništa neobično, glavni je jezičke podele koje bi se poklapale sa razlikom u polu su retke. Verovatno najpoznatiji slučaj ove vrste jeste ostatak takve jedne podele na Antilima, koja potiče od zarobljavanja žena aravačkog jezika od strane jednog pljačkaškog plemena karipskog jezika. Dodir između grupa jednog i drugog pola je, razume se, tako širok da se nikakva važnija razlika ove vrste ne može dugo zadržati. S druge strane, označavanje izvesnih odabranih govornih odlika kao ženskih ili muških čini ih, u nekim kulturama, izrazito imunim prema prenošenju u govor suprotnog pola.

Ponekad pripadnici jednog pola mogu biti izloženiji kontaktu sa drugim jezikom. Tako postoje izveštaji da su u Makedoniji Vlahinje najvećim delom jednojezične, dok su im muševi dvojezični i višejezični. (Kod Rumuna u Albaniji, jednojezične žene imale su i nešto drukčiju fonetiku nego višejezični muškarci.)

(7) *Životno doba*. Podudarnost grupa po jeziku i po životnom dobu je sinhronička manifestacija onoga što dijahronički gledano predstavlja proces zamene jednog jezika drugim. (U jednoj švajcarskoj zoni zamene retoromanskog nemačkim, pisac ovih redaka bio je u mogućnosti da statistički utvrdi opadajući procenat lica retoromanskog maternjeg jezika u grupama sve mlađeg uzrasta.)

Zamena jezika gotovo nikad nije tako nagla da bi prekinula komuniciranje među grupama različitih godina. Nešto što izgleda kao diskretna

generacijska razlika u maternjem jeziku unutar jedne porodice jeste odraz jednog postupnijeg starosnog i jezičkog prelaza u celoj zajednici. Može se pretpostaviti da isti razlozi koji jednu starosnu grupu navode da pređe na neki nov jezik obično teraju starije grupe da bar nauče taj jezik. Tako zameni jezika gotovo uvek prethodi raširen bilingvizam. Da li nju i sledi bilingvizam, tj. zaostalo poznavanje jezika koji izlazi iz upotrebe — to je nešto što, kako se čini, varira od slučaja do slučaja. Evidencija koju pruža popis stanovništva je, na nesreću, obično samo indirektna...

Da li će teret bilingvizma nositi grupa kao celina ili pak većim delom neki njen deo, izgleda da zavisi kako od naglosti zamene tako i od tačke do koje je ona uznapredovala. U američkim doseljeničkim porodicama, na primer, deca obično nauče engleski najbrže, pa su u ranoj periodu ona ta koja se prebacuju natrag u jezik postojbine pri opštenju sa starijima. Jednu generaciju kasnije, unuci često znaju samo engleski, pa sada roditelji, babe i dede moraju da se prebacuju iz jednog jezika u drugi iz obzira prema svojim sagovornicima.

Čini se da je sudbina svakog jezika koji izlazi iz upotrebe da stekne osobene konotacije i da se primenjuje u posebnim funkcijama čak i po gubljenju svoje glavne komunikacione uloge. Pod udarom brzog procesa zamene jezika, on stiče izvesnu ezoteričnu vrednost. (Zamoljena od strane jednog istraživača da govori svojim domaćim narečjem, jedna Švajcarčinja u oblasti koja je prešla na francuski rekla je: „Zašto? Da li nas previše ušiju sluša?“) S druge strane, prva generacija koja ostvaruje zamenu sklona je da jezik koji se napušta nauči u dovoljnoj meri da ga liši upravo ove vrednosti; tako mnoga deca američkih doseljenika „znaju“ tačno onoliko zavičajnog jezika koliko im treba da bi razumeli ono što njihovi roditelji žele od njih da sakriju. Jezici koji zastarevaju takođe lako stiču komične asocijacije. Rubrike lokalnih narečja u francuskim novinama u Švajcarskoj, ili odeljci određenih listova u Pensilvaniji pisani pensilvanijsko-nemačkim dijalektom, mahom su ograničeni na šaljiv materijal. Među decom američkih doseljenika, čak i samo izgovaranje kakve reči na jeziku njihovih roditelja lako izaziva smeh. (S ovim je u vezi činjenica koju je uočio Svodeš, da „kad novi jezik bude široko prihvaćen, ima određenih grupa i ličnosti koje s posebnom upornošću ostaju pri starom jeziku“ (Swadesh, 1948:234/.)

Stilska specijalizacija jezika koji izlazi iz upotrebe i njegovo asocijativno povezivanje sa intinim doživljajima iz detinjstva daju maha zanimljivanju njegovih leksičkih elemenata u go-

voru mlađih, naročito u neformalnom razgovoru lišenom pretenzija ka višem društvenom statusu. Posebno se spremno prenose živopisni idiomatski izrazi, teški za prevođenje i izrazito afektivno obojeni, bilo da su umilni, pogrđni ili blago lascivni.

Sa svoje strane, članovi starije starosne grupe po svoj prilici će u „novom“ jeziku gledati izraz pomodarstva. Ovo, opet, može da vodi obilatim pozajmljivanju u suprotnom pravcu, sa ciljem da se govornim iskazima da mladalački, moderniji ili elegantniji prizvuk. U Brazilu, na primer, ustanovljeno je da je izrazito mešoviti govor sačinjavao jednu fazu u prelaženju Nemaca sa njihovog maternjeg jezika na portugalski. Odrečivanje odnosa između zastarelosti jednog jezika i stepena interferencije u njemu predstavljalo bi problem vredan sociolingvističkog istraživanja.

(8) *Društveni status.* Dok razlika u društvenom statusu često prati druge podele po grupama (kulturne, verske, domorodačko-doseljeničke), situacije stabilnog jezičkog kontakta u kojima razlika u maternjem jeziku odgovara razlici u društvenom statusu dveju autohtonih grupa, i ničemu više, lakše je zamisliti nego otkriti. Jedan takav slučaj naveden je sa Jave, gde je maternji jezik plemstva noko, a prostog naroda — kromo. Prema jednom mišljenju, u Irskoj je gelski dugo preživljavao među nižim slojevima, a da se pri tom nije javljao u istorijskim zapisima koje su sačinili predstavnici autohtonih viših klasa.

Međutim, u uslovima zamene jezika, neke društveno odelite grupe često predvode ostatak stanovništva, tako da se može ući u trag podudarnosti između maternjeg jezika i društvenog statusa, iako je ona samo prelazna. Tako su u mnogim nemačkim gradovima i engleskim ruralnim oblastima svi društveni slojevi osim najnižeg prešli sa lokalnih dijalekata na standardni jezik. Slično tome, prelazak na portugalski među nemačkim doseljenicima u Brazilu bio je brži u srednjim i višim klasama nego u najnižim. Bilo da je ovde determinanta veći kulturni konzervativizam ili manji raspon društvenih aspiracija nekih slojeva, tu dolazi do diferencirane reakcije na novi jezik.

Koji su predvidljivi jezički efekti stabilne podele po statusu i jeziku teško je reći zbog oskudnosti pertinentnog dokaznog materijala, iako se može očekivati da će doći do već poznate difuzije od gornjeg sloja ka donjem, praćene delimičnim probijanjem izraza iz argoa u suprotnom pravcu, koja je karakteristična za sve jezičke inovacije. U situacijama zamene jezika, izgleda da je obilna interferencija kao prethodni-

ca zamene toliko opšta pojava da jedva i zavisi od društvene diferencijacije. Detaljnije rasvetljavanje svih ovih pojava zahtevalo bi prethodno podvrgavanje nekog sporijeg procesa zamenje jezika, po mogućnosti u društveno diferenciranoj urbanoj sredini, brižljivom sociolingvističkom ispitivanju.

(9) *Zanimanje*. Posebne profesionalne grupe povremeno imaju svoje sopstvene jezike, kao npr. krojači iz Sarakacane u Makedoniji ili jevrejski govedari iz Alzasa. Ovo su, naravno, granični slučajevi; nije čak uvek jasno ni da li se specijalni jezici razlikuju od opšteg jezika u čemu drugom osim nekih delova rečnika. Ipak, vrednost specijalnih profesionalnih jezika zavisi, zbog njihove ezoterične funkcije, od skućenosti grupe posvećenih. Ovde, dakle, imamo redak primer situacije u kojoj se interferenciji opiru predstavnici jezika-davaoca, gde se javlja nesklonost ne ka uzimanju nego ka davanju. Tek s vremena na vreme pojedine reči probijaju se u opšti argo. (U domenu akulturacije, otpor prema „davanju“, izazvan prirodom kulturnog predmeta, može se ilustrovati pojavama kao što su monopoli, patenti ili tajna diplomacija.)

(10) *Seosko i gradsko stanovništvo*. Među nejezičkim grupisanjima koja se nekada poklapaju sa razlikama u maternjem jeziku u situacijama jezičkog kontakta, distinkcija između urbanog i ruralnog možda zaslužuje da se pomene kao jedinstvena kombinacija razlika u društvenom položaju, zanimanju i topografiji. Jezička difuzija od gradskih centara ka okolnim seoskim predelima u više mahova je demonstrirana od strane dijalektologa; ovde treba naročito pomenuti Redeovu (Wrede) marburšku školu i T. Fringsa. Postoji verovatnoća da će do ove difuzije doći ne samo kada se sporadične inovacije šire u slične dijalekte, nego čak i kada grad pređe na neki nov jezik.

Seosko stanovništvo ponekad ispoljava neprijateljski (ili bar ambivalentan) stav prema svojim gradskim centrima, što može imati uticaja na odvijanje procesa zamenje jezika. Da li ovakvi stavovi mogu da spreče difuziju pojava jezičke interferencije koje nisu dostigle razmere zamenje jednog jezika drugim, to tek treba da pokažu empirijska sociolingvistička istraživanja.

ODSUSTVO PODUDARNIH NEJEZIČKIH PODELA

Postoji izvestan broj primera jezičkog kontakta u kojima jezička podela ne odgovara nikakvim podudarnim nejezičkim podelama. Više njih može se zapaziti u Švajcarskoj. Pošto su razni kul-

turni obrasci u njihovoj geografskoj distribuciji podvrgnuti intenzivnom proučavanju, gotovo nikakva veza nije tu pronađena između jezika i obrazaca zastupljenih u oblačenju, ishrani, igrama ili običajima. Brižljivo razmatranje pokazuje da i razlike kakve postoje, na primer, u metodima predenja i tkanja u nemačkom i francuskom delu kantona Vale (Valais) nisu strogo podudarne sa jezičkom granicom. Uopšte uzev, otkriveno je da Švajcarska nije kulturno podeljena na francusko-nemačkoj jezičkoj međi, nego jednom linijom koja ide dalje istočno kroz teritoriju nemačkog jezika, duž planina Brinih (Brünig) i Napf i reka Rojs (Reuss) i Are (Aare). Kako piše R. Weiss (1947:154), dok se „ne može poricati da je pojedinačna, književna kultura većinom povezana sa geografskim domenima respektivnih pisanih jezika..., narodna kultura često sledi druga i možda starija razvođa nego što su ona između savremenih 'nacionalnih' jezika". Preliminarno ispitivanje neobjavljenih materijala Atlasa švajcarske narodne kulture, koje je obavio pisac ovih redova, nije pokazalo nikakvu doslednu kulturnu razliku koja bi se mogla geografski vezati za podelu između nemačkog i francuskog ili retoromanskog.

Pored toga, proučavajući status dvojezičnih švajcarskih Retoromana (tj. predstavnika romanša), autor je pokušao da oceni sadržaj njihove grupne svesti. Pokazalo se da su „etnička” tumačenja identiteta ove grupe, ako uopšte igraju neku ulogu, sekundarna u odnosu na jezičke karakteristike. Retoroman nemačkog maternjeg jezika nemoguć je po definiciji. Predstavnici romanša, kao i švajcarskog nemačkog dijalekta, smatraju se članovima švajcarske nacije (*Volk* ili *Nation*; *pievel*, *naziun*), a neposrednije pripadnicima grišunskog naroda (*Bündnervolk*, *pievel grischun*) i njegove kulture. Samo nekoliko informatora mislilo je u kategorijama nekakvog retoromanskog naroda (*Volk*). U nastojanjima da se odupru zameni svoga jezika, retoromanski vođi mahom se ne koriste čak ni onim malim brojem postojećih razlika u narodnom životu, narodnoj umetnosti i folkloru koje bi se mogle istaći u cilju podizanja grupne solidarnosti Retoromana. Takmičenje između jezika nema nikakvih prizvuka etničkog ili društvenog konflikta.

G. Verner (Werner) je opisao jednu sličnu mešovitu oblast u južnoj Mađarskoj, gde je etnička podela na Nemce, Mađare i Slovence sasvim izgubila svoje obrise. U grupe koje su okarakterisane kao etnički indiferentne spadaju i stanovnici Polezije — koji sebe nisu zvali ni Poljacima ni Rusima nego prosto „ovdašnjima” (*tutejsi*), i žitelji nemačko-danskih pograničnih krajeva, poznati pod imenom „Blakkede”.

Odsustvo društveno-kulturnih podela koje bi podržale razliku u maternjem jeziku nije samo činilac koji olakšava zamene jezika; ono verovatno ometa i izgrađivanje otpora prema jezičkoj interferenciji, pa tako povoljno deluje na razvoj međujezičkih uticaja.

ZAKLJUČAK

Prilikom analize pitanja šta čini jedan od dva jezika dominantnim za dvojezičnog pojedinca, u jednom ranijem odeljku je istaknuto da postoji veliki broj elemenata koji tome doprinose. Razmatranje podudarnih jezičkih i društveno-kulturnih podela u prethodnom odeljku ovog poglavlja potcrtava teškoću određivanja, u nekim slučajevima, koji je jezik „gornji” ili „dominantan” u dvojezičnoj zajednici. Već i sama deoba zajednica na grupe po maternjem jeziku navodi na pitanje: dominantan za koga? Jasno je da svaka od takvih grupa može da ocenjuje dva jezika nezavisno i sa različitim rezultatima. Sve u svemu, pitanje je da li вреди po svaku cenu etiketirati dva jezika u kontaktu kao „gornji” odnosno „donji”, jer sa stanovišta studija o interferenciji postoji verovatnoća da će različiti odnosi između grupa po jeziku imati različite karakteristične učinke na jezike u kontaktu.

Teškoću rangovanja dveju grupa po jeziku prema hijerarhijskom redosledu čini još većom potreba da se ranguju i funkcije tih jezika. Otuda je možda podesno da se termin *dominantan* ograniči na jezike u kontaktnim situacijama u kojima je razlika u maternjem jeziku udružena sa nekom značajnom razlikom u društvenom statusu. (Taj termin bi onda odgovarao „prestihu”, tj. vrednosti jednog jezika kao sredstva uspona u društvu. Ova terminologija bila bi u skladu sa Blumfeldovom distinkcijom između „*višeg* ili *dominantnog* jezika, kojim govori osvajačka ili na drugi način privilegovana grupa, i *nižeg* jezika, kojim govori pokoreni narod ili pak, kao u Sjedinjenim Državama, niži sloj doseljenika” /Bloomfield, 1933:461/. Ne treba posebno isticati da bi implikacije koje Blumfeld povlači iz ove distinkcije bile korigovane jednom profinjnijom sociolingvističkom analizom.) Ali ovo, naravno, ne bi trebalo da podrazumeva da je čak i tu pravac interferencije isključivo od dominantnog jezika ka nedominantnom. U južnim velškim dijalektima, na primer, dve foneme, (w) i (i), sve su se više stapale uprkos činjenici da je varijanta toga jezika koja je zadržavala tu distinkciju imala „viši prestiž”. Na sličan način, na baltički nemački uticali su društveno niži letonski i estonski. U mnogim kontaktnim situacijama jezike bi zapravo trebalo označiti kao neutralne u pogledu dominantnosti.

Društvene funkcije jezika i podudarnost jezičkih i vanjezičkih razlika između pojedinih grupa vredi opisati ne stoga što bi ove pojave dovođivale neko prosto rangovanje tih jezika, nego zato što različiti *modi vivendi* proizvode tipične obrasce jezičkog ponašanja, kao i interferencijê ili otpora prema njoj.

B. Standardizovani jezik kao simbol

IZVORI JEZIČKE LOJALNOSTI

Sociolingvističkom proučavanju jezičkog kontakta potreban je termin za označavanje jedne pojave koja jeziku odgovara približno na način na koji nacionalizam odgovara nacionalnosti. U ovu svrhu predložen je termin *jezička lojalnost*. Jedan jezik, kao i jedna nacionalnost, može se zamisliti kao skup normi ponašanja; jezička lojalnost, kao i nacionalizam, označavala bi stanje duha pri kojem taj jezik (poput te nacionalnosti), kao neokrnljen entitet, a u kontrastu prema drugim jezicima, dostiže visok položaj na jednoj skali vrednosti, položaj koji se mora „brani-ti”. Jezička lojalnost, kao i nacionalizam, može da bude „*idée-force* koja ispunjava čovekov mozak i srce novim mislima i osećanjima i nagoni ga da svoju svest pretoči u dela organizovane akcije” (kako kaže H. Kohn /1945 : 19/, govoreći o nacionalizmu). Reagujući na predstojeću zameru jezika, ona urađa pokušajem očuvanja ugroženog jezika. (Ona povremeno može čak da služi u agresivne svrhe. Skorašnja istorija Evrope puna je pokušaja nasilnog nametanja jezika pojedinim grupama. Bilo je, međutim, i grotesknih nastojanja da se jezici administrativnim putem menjaju, a da pri tom ne budu zamenjeni drugima. Rusi su se zanimali idejom da izmene neke oblike slovenskih jezika u zemljama pod sovjetskom dominacijom. Primera radi, po ulasku u Poljsku 1939. godine njima se nije dopala činjenica da se „Jevrejin” na poljskom kaže *Żyd*, jer je na ruskom *žid* izraz prezira. Stoga su naredili poljskim novinama da pišu *Jewrej*, iskovano prema nepogrdnom ruskom *jevrej*. Posle drugog svetskog rata, ruske vlasti u Poljskoj osetile su, opet, nelagodnost zbog upotrebe reči *pan* u učitivom oslovljavanju, jer *pan* takođe znači — u ruskom kao i u poljskom — „gospodar”, što je ocenjeno kao neumesan ostatak feudalizma u jednoj zemlji narodne demokratije.) Reagujući na interferenciju, jezička lojalnost pretvara standardizovanu verziju jezika u simbol i vrednost za koju se treba boriti. Ona se, prema

tome, može definisati kao princip — čija specifična sadržina varira od slučaja do slučaja — u ime koga su ljudi istog jezika spremni da se okupe, svesno i eksplicitno, da bi se oduprli promenama bilo u funkcijama svoga jezika (usled njegove zamene drugim) ili u strukturi ili rečniku (usled interferencije). Tako su na području sociolingvistike purizam, standardizacija, jezička lojalnost i njima srodni odbrambeni mehanizmi pojave od velike važnosti; one zahtevaju sistematsku obradu, premda se u deskriptivnoj strukturalnoj lingvistici iz razumljivih razloga smatraju irelevantnim.

Kakvi su koreni jezičke lojalnosti? Može se podozrevati da se rudimentaran oblik ovog osećanja nalazi sasvim prirodno u svakome ko se služi jezikom, zato što neizbežna emocionalna vezanost za maternji jezik dok se on učio u detinjstvu čini da svako odstupanje izaziva odbojnost. (Slično se može reći i za nejezičke aspekte kulture. Kako piše Kroeber /1948 : 437/, „... ljudi u toku odrastanja postaju privrženi običajima svoje kulture... Do vremena kada počinju da zalaze u godine, njihove uspomene na tu kulturu već su prožete prijatnim nostalgичnim osećanjima i dobijaju simboličku vrednost.”) Razlike u temperamentu mogu navesti ljude da različito reaguju na ovu prirodnu inerciju. Izvan toga, međutim, ispoljena mera lojalnosti varira sa drugim društveno-kulturnim činiocima od jedne kontaktne situacije do druge.

Dok je činjenica da jezici mogu da dejstvuju kao simboli grupa u više mahova konstatovana u literaturi, gotovo ništa društvenonaučne prirode nije urađeno na analizi simboličke povezanosti jednog jezika kao standardizovanog sistema sa integritetom grupe. Naravno, grupa o kojoj se ovde radi prvenstveno je zajednica definisana maternjim jezikom, ali je često i neka druga podudarna grupacija; za ovu drugu ulogu, nacionalnost je glavni kandidat. Korelacija između jezičke lojalnosti i nacionalizma je značajan sociološki problem. Doduše, kako kaže H. Kohn (1945 : 6), „pre epohe nacionalizma... govorni jezik... nije ni na koji način smatran političkim ili kulturnim činiocem, a još manje predmetom političke ili kulturne borbe”. Ali čak i u ovoj eposi nacionalizma, jezička lojalnost neke grupe i njene nacionalističke aspiracije ne moraju imati paralelne ciljeve. Kao što je pomenuto u jednom ranijem odeljku, Retoromani, kao i italijanski Švajcarci, neguju najpotpuniju moguću lojalnost svome jeziku a da pri tom ne teže takvim nacionalističkim ciljevima kao što je politička nezavisnost. „Jidišistički” pokret u istočnoj Evropi pre i posle prvog svetskog rata bio je, slično ovome, usredsređen na jedan jezički program pre nego na političko organizovanje. Pomenuta veza je, dakle, u najma-

---

nju ruku elastična i ne može se u potpunosti uzimati kao nešto što se samo po sebi razume. Odnose između jezičke lojalnosti i drugih grupnih poriva, pored nacionalističkih, takođe treba podvrgnuti istraživanju.

Ljudi najlakše postaju svesni osobenosti svoga jezika u poređenju sa drugima upravo u situacijama jezičkog kontakta, i čisti ili standardizovani jezik tu najlakše postaje simbol grupnog integriteta. Jezička lojalnost uspeva u kontaktnim situacijama upravo kao što nacionalizam uspeva na etničkim granicama. (Po rečima M. H. Boehma /1933:234/, „...nacionalna granica... je simbol teritorijalnog susedstva nacija i time naročito vitalan činilac u modernom nacionalizmu... Stanovništvo pograničnih krajeva obično je zadojeno posebno militantnim nacionalizmom, jer je tu opštije uočljiv kontrast prema tuđem narodu i tuđoj kulturi... Ovaj 'patos krajine' je spona između pograničnih oblasti i glavnog grada jedne zemlje..., žarišta svekolike životne energije jednog naroda". E. Pousland /1933/, beleži da u Salemu /Masačusets/ i u Kanadi ima više lojalnosti prema čistom francuskom jeziku nego u samoj Francuskoj.)

Čak i ako nisu svedena na neposredne situacije kontakta, osećanja lojalnosti verovatno su proporcionalna nekoj stvarnoj ili umišljenoj opasnosti po određeni jezik. Kao reakcija na pretnju, manifestacije jezičke lojalnosti možda bi se mogle posmatrati u pojmovnom okviru sličnom onima koje antropolozi primenjuju u proučavanju nativizma. (Kroeber /1948:437/ ovako definiše nativizam: „Kada dva društva dođu u dovoljno blizak dodir da bi jedno od njih osećalo da je ono drugo nesumnjivo brojnije, snažnije ili bolje opremljeno, tako da njegova sopstvena kultura biva potiskivana onom drugom, često dolazi do svesnog napora za održanjem i do odbrane. Takve reakcije nazvane su nativističkim stremljenjima ili preporodima.”) U svojoj analizi nativističkih pokreta, R. Linton klasifikuje kulturne grupe u kontaktu kao objektivno pretežne ili podložne i subjektivno inferiorne ili superiorne. U skladu s tim moglo bi se reći da ako jedna grupa sebe smatra superiornom ali u praksi mora da u nekim funkcijama svoga jezika ustupa drugoj grupi, ili da pozajmljivanjem od drugog jezika popunjava praznine u rečniku, onda to može da podstakne jedno ozlojeđeno osećanje lojalnosti. Na taj način, jezička lojalnost, kao i nativistički pokreti, „ima malo izgleda da dođe do izražaja u situacijama gde su oba društva zadovoljna svojim postojećim odnosom” (1943:234). Pre bi se reklo da pojavu jezičke lojalnosti izazivaju izjalovljena osećanja superiornosti.

„Realniji” članovi jedne objektivno podložne grupe mogu pokušati da poboljšaju svoju sudbinu time što će se povezati sa dominantnom grupom. Prizor takve „izdaje” neizbežno izaziva ozlojeđenost među postojanijim članovima podložne grupe, koja opet sobom donosi nepokolebljivu jezičku lojalnost. Divergentne reakcije i ozlojeđena lojalnost koja iz njih proističe mogu se naći skoro u svakom tipu grupnog kontakta podudarnog sa nekom podelom prema maternjem jeziku: u etničkom i kulturnom kontaktu, u odnosu između doseljeničkih i domorodačkih populacija, viših i nižih društvenih slojeva, seoskih i gradskih segmenata, starijih i mlađih grupa. Način na koji se podložna grupa raslojava nekada se može objasniti njenim unutrašnjim sastavom. Kako kaže Linton (1943 : 239) „... nativističke tendencije biće najsnažnije u onim kategorijama pojedinaca koje zauzimaju povlašćen položaj i koje osećaju da je taj položaj ugrožen kulturnom promenom. Ovaj činilac može da izazove raslojavanje društva, pri čemu povlašćeni pojedinci ili grupe pribegavaju racionalnom nativizmu, ... dok oni u manje povlašćenom položaju ispoljavaju želju za asimilovanjem. Ovo se može primetiti kod mnogih doseljeničkih grupa u Americi, gde pojedinci koji su uživali visok status u svom starom evropskom društvu nastoje da ovekoveče obrasce toga društva, dok se oni čiji je status bio nizak upinju da se amerikanizuju”. Iako ima razloga da se posumnja u sveopštu primenljivost ove šeme, i premda ne treba zanemariti ni razlike između pojedinaca, ipak se može reći da se odgovarajuće divergencije u stavovima prema jednom jeziku, i prema jezičkim normama kao simbolu grupe, nude analizi u skladu sa sličnim merilima.

U sklopu ovog izlaganja treba primetiti i to da se u nekim slučajevima društvena akcija na polju jezika zasniva na manipulisanju jezičkom lojalnošću. Istina, u velikom broju slučajeva kada se jedna jezička zajednica izložena kontaktu podeli oko pitanja lojalnosti prema svome jeziku, lojalniji sektor će da pribegne samozatajstvu i opominjanju manje lojalnih. Ali od vremena do vremena lideri nesvakidašnje pronicljivosti pokušaću da metodičnim, organizovanim sredstvima povise lojalnost svoje braće po jeziku. Rezonovanje na kome se zasnivaju ovakvi programi, njihove uspehe i neuspehe, takođe valja proučavati radi potpunijeg razumevanja uzajamnog delovanja strukturalnih i društvenokulturnih činilaca u razvoju jezika. Jedan pokušaj stvaranja jezičke lojalnosti posmatrao je pisac ovog teksta u retoromanskom delu Švajcarske. Velika količina materijala u vezi sa uspešnijim i manje uspešnim pokušajima oživljavanja napola „mrtvih” jezika (hebrejski, irski), iako lako dostupna, nije još korišćena za sociolingvističku analizu. Široko uzev, stvaranje no-

vih standardnih jezika tokom poslednjih sto pedeset godina takođe je povest o organizovanom izgrađivanju jezičke lojalnosti. (V. npr. nepotpuni ali odlični pregled razvoja tuceta novih germanskih standardnih jezika koji daje Heinz Kloss /1952/.)

DELOTVORNOST STANDARDIZACIJE

Reagujući na interferenciju, jezička lojalnost se obično usredsređuje na standardizovanje datog jezika. (Jedan tip reakcije je *purizam*, tj. samosvestan otpor, u ime nekog principa, prema svakoj interferenciji. Ali jezička lojalnost ne mora uvek da bude puristička. U hitlerovskoj Nemačkoj, gde se u tako punoj meri insistiralo na simboličkim vrednostima nemačkog jezika, puristi su morali da se bore za svoju stvar baš kao i u godinama pre Hitlera. I u Sovjetskom Savezu, povremena puristička iskazanja utapaju se u glorifikovanju „velikog i moćnog“ ruskog jezika.)

Često se misli da je odanost nekom standardizovanom jeziku intelektualističko opterećenje. U govoru nemačkih doseljenika u Brazilu, na primer, zabeleženo je da je portugalska interferencija najograničenija tamo gde je postojao uticaj intelektualaca iz Nemačke. Nasuprot tome, antipurizam ponekad prati opšte anti-intelektualno, „šatrovačko“ ponašanje; J. Bossard (1945 : 701) beleži da „ima delova naših velikih gradova gde se mladi namerno klone upotrebe ‚nemešanog‘ engleskog, u strahu da ih njihova družina ne proglasi za visokoparne“.

No i pored toga, pitanje je da li su intelektualističke motivacije konačna determinanta preokupiranosti standardizacijom. Jezici iz atabaskanske porodice u Americi ispoljili su primećan otpor prema pozajmljenicama, uprkos različitim kulturnim kontaktima, a da pri tom — koliko se može zaključiti — nikakvu ulogu nisu igrale intelektualističke motivacije zapadnjačke vrste. A pisac ovih redova posmatrao je retoromanske seljake kako se nevešto trude da izbegavanjem nemačkih pozajmljenica govore čistijim tipom romanša. Svakako, intelektualna podgrupa jedne jezičke grupe može imati razloga da, iz obzira na koje je ukazao Linton, bude najlojalnija svome jeziku; osim toga, purizam zahteva jednu meru usredsređenosti i samosvesti koja se najlakše postiže u intelektualnom diskursu, govornom i pisanom. Pa ipak je razložno zaključiti da svesni otpor interferenciji po načelu lojalnosti ne traži veći napor nego često primećeno priklanjanje interferenciji do koje dolazi kada jezik-davalac simbolizuje visok status. Da li je ovo u stvarnosti tako, to je problem koji treba ispitati.

Kroz mnogo decenija dosad, dijalektološka kao i deskriptivna interesovanja učinila su mnoge lingviste odbojnim prema problemima jezičke standardizacije i predstavljala su prepreku potencijalnom razvoju sociolingvističkih proučavanja ovakvih procesa. Međutim, ako bi se društvene nauke pozvale da obilnije doprinesu proučavanju jezika, istraživački problemi u vezi sa otporom interferenciji iz razloga jezičke lojalnosti mogli bi se formulisati bez većih teškoća. Trebalo bi ispitati koji su domeni jezika naglašeni u programima standardizacije (rečnik, sintaksa, fonetika), a delotvornost standardizacije u tim raznim domenima i pod različitim istorijskim uslovima valjalo bi kritički oceniti. Potrebna su i obaveštenja o količini društveno-kulturno motivisanog otpora koja može da deluje kao protivteža raznovrsnim strukturalno stimulišanim pojavama interferencije. Premda ima malo izgleda da će takve studije pokazati kako je purizam bio značajan činilac čak i u skorašnjoj istoriji nekih jezika, ukupno dejstvo standardizatorskih tendencija moglo bi se proceniti tačnije nego dosad. U jezicima kao što su češki ili rumunski, na primer, one su odista postigle veoma velike uspehe. Detaljna sociolingvistička analiza čak i neuspeha standardizacije rasvetlila bi uzajamno dejstvo strukturalnih i nestrukturalnih činilaca koji učestvuju u regulisanju interferencije.

(S engleskog preveo
RANKO BUGARSKI)

